

آئین‌ها و جشن‌های کهن

صادق همایونی

دو ایوان امروز

• آئین‌ها و جشن‌های کهن

در ایوان امروز

• محمود روح‌الامینی

• چاپ اول: زمستان ۱۳۷۶

• انتشارات آگاه، ۱۸۴ صفحه

• قیمت ۵۵۰۰ ریال

بزرگاری جشن‌ها و عیدها از ویژگی‌های فرهنگی نغزجامعه‌هاست. از کهن‌ترین زمان تا به امروز، همه ملت‌ها، قوم، ایل‌ها و در همه سرزمین‌ها، روزگاری از سال را جشن می‌گیرند و پژوهش‌های مردم‌شناسی جامعه و گروهی را سراغ‌داره که مردم روز یا روزگاری را به شادی و شوخی و جنب و جوش شادمانه بپردازند. از کهن‌ترین جشن‌ها و پتلاج‌های جامعه‌ها و قوم‌های ابتدائی تا جشن‌ها و جشنواره‌های امروزی، شادمانی، سوره‌گردمانی، خدا دادن و نیز به فراموشی سپردن کارهای خدائی و برنامه‌های شغلی روزانه، از ویژگی‌ها و نقش‌های بنیادین است.

۱- واژه جشن که به فارسی امروز به معنی آئین‌های شادمانی است از واژه یسن / یسته اوستایی و «یزشن» بهلوی به معنای ستایش و پرستش است و همچون بسیاری از آئین‌های ایران باستان رنگ دینی به خود گرفته است.

۲- عید به معنی هر چه باز آید که در آن انجمن یا تذکار برای فضیلت یا حادثه بزرگی باشد گویند. از آن رو بدین نام خوانده شده که هر سال شادی نوینی باز آرد و اصل آن «عود» است.

لغت‌نامه دهخدا به نقل از اقرب‌الموارد و اندراج

کتاب با جملات بالا و با درآمدی بسیار دلنشین آغاز می‌شود. آن هم بر مبنای این عقیده علمی که «بررسی و شناخت جشن‌ها و آئین‌ها که در شمار فرهنگ عامه است یکی از زمینه‌های پژوهش مردم‌شناختی است»^۱ و همین توجه و دقت موجب آن شده است که انگیزه کار از نظر نویسنده بر خواننده آشکار باشد. انگیزه‌ای که بسیار دلنشین و پرسود و ثمر بوده در شرایط فعلی از نظر زمینه‌های فرهنگ عامه می‌تواند مورد احترام نیز باشد. زیرا طرفان بی‌توجهی‌ها اساس و بنیان بسیاری از زمینه‌های ارزنده فرهنگ مردمی را بریاد داده است و هنوز هم کاهلی‌ها در این مورد، این بخش عظیم و معتبر فرهنگی را به شدت آزار می‌دهند. پیش درآمد کتاب خود دربرگیرنده مطالبی است که بسیار مهم به نظر می‌رسند بالاخص که از شیوائی و روان‌نویسی دلچسبی برخوردار است. در این کتاب طی سه بخش اعیاد و جشنهای کهن امروزی به صورتی فشرده و جامع و مطالب به بحث کشیده شده در بخش اول «نوروز»، «مهرگان» و «یلدا» و در بخش دوم «جشن‌های نورگان» و «جشن سده» و در بخش سوم «پیر چک‌چک» و «ارزش و اعتبار آن» و «آئین‌های سال» و «قره کلیسا» و «آئین قالی‌شوران در مشهد» و «آئین‌های گوناگون» در شرح و بسط به شرح جشن‌ها و ریشه بسیاری از آنها مطالبی درجور اعتنا و در ابعاد گوناگون مدنظر نویسنده بوده‌اند، چه این پدیده‌ها خود گاه نتیجه نمودهای فرهنگی و تاریخی است و به زعم ایشان «برگزاری جشن‌ها و آئین‌ها» به «ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی و تاریخی و جغرافیایی و اعتقادی جامعه بستگی دارد. کمتر جشنی را می‌توان یافت که در دو جامعه، دو کشور یا دو شهر به یکسان برگزار شود»^۲ ولی این واقعیتی است که اگر به حلال و عوامل ظهور و بروز و استمرار آنها و تحولاتی که با گذشت زمان، در هر یک از آنها پدید آمده توجه شود و به نحوی دقیق مورد بررسی و پژوهش علمی قرار گیرند، و از سوی دیگر سیر تکامل و حرکت زندگی مادی و معنوی بشریت، در نقاط مختلف نیز به مقایسه گرفته شوند می‌توان به نتایج بسیار درخشانی از حیث شناخت جوامع و تاریخ اجتماعی آنان دست یافت و از همین روست که نویسنده کتاب معتقد است که «... مردم‌شناسان نقش‌ها و ویژگی‌های همانند و همگونی را در بسیاری از جشن‌های قومی و سنتی جامعه‌های ابتدایی و کهن یادآور می‌شوند...»^۳ و اگر به بسیاری از جلوه‌های زندگی مردم در جوامع گوناگون بنگریم، به وضوح می‌توانیم شباهت‌های حیرت‌انگیزی را در زمینه‌های زندگی مادی و معنوی و ذوقی آنان و آنچه را که ریشه در گذشته‌های دور یا نزدیک دارد باز یابیم. شباهت‌های افسانه‌ها، ترانه‌ها، بازیها، حتی غذاها،

سرگرمی ها، و امیدها و ناامیدی های جولامخ گوناگون، که در عین حال، در شرایط تاریخی و جغرافیائی بسیار متفاوتی بسر می برند گاه انسان را به حریت می کشند و به زبانی دیگر، می توان برگزاری و پدیدار شدن و نفع و رونق، گسترش و گاه اضمحلال و استمرار و استحاله آنان را خود بازگویی یک نیاز دوزنی دانست، نیازی که در ذات بشر نهفته است. نیازی که نه قابل نفی است و نه قابل انکار و نه قابل اجتناب. زیرا پدیده ای است که ناشی از «زندگی» و «بشریت» است. نیازی که خود شیوازه بند زندگی گذشته های بشر در طی ایوار طولانی و در طی روزگاران دراز است که در جای جای پهنه خاک می در بستر استمرار حیات، بشریت، با آن درگیر و دست به گریبان بوده است. ولی این را نیز باید یادآوری کرد که نحوه پاسخگویی بشر به این نیاز اجتماعی در هر زمان و در هر مکانی تابعی از شرایط حاکم بر آن منطقه بوده است. چه از لحاظ تاریخی چه از لحاظ جغرافیائی، چه از لحاظ دینی و عقیدتی و چه از لحاظ شرایطی که اجازه ظهور و بروز و پاسخگویی به آن نیاز وجود داشته است. دکتر روح الامینی در تطبیق و ارائه یکی از سنت ها در میان ملل گوناگون چنین می نویسد: «... به بازی گرفتن و مسخره کردن قدرت و حکومت یا وارونه جلوه دادن رابطه های اجتماعی و سیاسی و تظاهر کردن به سرکشی و نافرمانی در جشن های مسخره آمیز رومی ها رسم بود که خرد فروشان به مدت چند روز حکومت کنند و دستورها و فرمانهای خنده آوری بدهند. در اروپا تا پایان سده های میانه جشن حیوانگان برگزار می شد که نمایش طنزآمیز از وضع حکومت بود تا جایی که یک پاپ خنده دار انتخاب می کردند و در کارناوال ها کشیش هایی با لباس زنانه آرایش می کردند که کتاب مقدس را وارونه به دست گرفته اند و این جشن ها در روزهای کریسمس تا ششم ژانویه و آمدن ماژها^۱ ادامه داشت. در یونان باستان برای چند روز در سال بردگان فرمانروائی می کردند. در جنوب آفریقا در یکی از جشنها به دروغ خبر مرگ امیر و سلطان را می دهند و امیر چند روز به جای برقرار کردن نظم، بی نظمی را تشویق می کند. در چین زنان و مردانی که در برخی از فعالیت ها کارشان دور از یکدیگر است در روزهای جشن در کنار هم کار می کنند. در بین یهودیان برخی از کشورها جشن پوریم (فصح)^۲ با تقلیدی از دستورها و فرمانهای حضرت موسی همراه است. در ایران نمونه ای از انتخاب پادشاه و امیر مسخره و خنده آوری که دستورهای شگفت و شوخی آمیز

● Mage مردان - مغان یا منجیانی که از ایران رفتند و تولد عیسی را خبر دادند. روز کریسمس نزد کاتولیک ها و پرتستانها ۲۵ دسامبر و نزد ارمنیان ششم ژانویه است.

● فصح یا پسخ پانزدهمین روز از ماه نیسان، روز بیرون آمدن بنی اسرائیل از مصر، برای مسیحیان عید فصح (پاک - paques) روز رستاخیز حضرت عیسی است.

می‌داد در جشن‌های نوروزی و روزهای پنجه تا آوازین این سیده سزاق داریم و در آوازین حاجی فیروزه که در روزهای نخستین سال دو کوی و گذر می‌بینیم بیستی با زمانه حاکم چند روزه جشن باشد. رسم مردگیران در ایران کهن، از قانون شکنی‌های پنجه و جشن نوروز بوده است که با پایان گرفتن جشنها در همه این جامعه‌ها و مردها سرپچی از نظم و عزیر با گذاشتن ضابطه‌ها و قانون‌های اجتماعی و اخلاقی و سیاسی پایان می‌پذیرد.^۱

دکتر روح‌الامینی به مسئله قربانی کردن در مواسم قربانی در قبیله‌های اولیه و پیشری و آدمخواری و علت آن نیز پرداخته است و با استناد به نظر مردم شتایان بزرگ به نحوه انجام آن مراسم و فلسفه آن نیز اشارتی دارد هر چند گذر آن کوتاه در مورد جشن‌ها و سوگواریها و مشابهت‌های آنان در بطن به مقایسه لفظی کلمات و استعارات و اصطلاحات و معانی آنها توجهی در خون معطوفه داشته و در زبان فارسی واژه جشن برای برگزاری آئین‌های شاد به کار می‌رود ولی در برخی از زبانها چون انگلیسی و فرانسوی و عربی برای شادی همان واژه‌ای به کار می‌رود که برای سوگواری برای نمونه در زبان فرانسوی ETE DE MARIAGE جشن عروسی است و ETE DE MORTS جشن مردگان^۲ به مراسم عید مردگان در ایران که در روز پایانه سال یا آخرین پنجشنبه سال در بعضی از نقاط برگزار می‌شود و مردم به یاد رفتگان خویش به گورستانها می‌روند و شیرینی و گل و غلغل می‌برند بی اعتنا نمائنده است. دکتر روح‌الامینی جشن‌ها و آئین‌های ایران کهن را همگی بر پایه شادی و نشاط و سرور می‌شمرد. در این کتاب جشن‌ها بدین ترتیب به چند دسته تقسیم شده‌اند:

- ۱- جشن‌ها و آئین‌های باستانی و اسطوره‌ای و فیصلی
- ۲- جشن‌ها و آئین‌های دینی و مذهبی
- ۳- جشنها و آئین‌های ملی، میهنی، حکومتی
- ۴- جشن‌ها و آئین‌های خانوادگی
- ۵- جشن‌ها و آئین‌های منطقه‌ای که هر کدام یا بزرگی‌های جغرافیایی یا ناحیه‌ای یا آئین‌های خاص و مراسم منحصر به فرد انجام می‌پذیرند که می‌توان این‌گونه جشن‌ها را از انواع اول یا دوم جشن‌ها شمرد. که در این مورد می‌توان به مراسم برداشتن محصول نظیر انگور یا درو یا

۱- ص ۱۱ و ۱۲
 * از جشن‌های باستانی در ۵ روزه پایان سال که در این جشن زبان پر مردان تسلط داشتند و هر دستوری که می‌دادند مردان باید به آن عمل کنند.
 ۲- ص ۱۳
 ۳- ص ۱۳

بذرپاشی یا پایان کشت و زرع در نقاط مختلف ایران انگشت نهاد که متأسفانه نسبت به ثبت و ضبط و جمع‌آوری این گونه مراسم بسیار زیبا و لطیف و عمیق و ریشه‌دار هرگز توجهی که شاید و باید نشده است که بی توجهی همه ما و کاهلی جامعه را در حفظ موراثت و حرمت‌های اصیل می‌رساند و در خور تأسف است. چه دیر یا زود اینها به فراموشی سپرده خواهند شد و از یادها خواهند رفت در حالی که در بسیاری از کشورهای اروپائی به ضبط و حرمت و بزرگداشت اینگونه جشن‌های دلپذیر و مطبوع و زیبا توجه بسیاری معطوف می‌شود. چه از سوئی به طبیعت و از سوئی به زندگی ارتباط دارند.

در کتاب به «یلدا» نیز در فصلی مشع پرداخته شده... واژه سربانی یلدا به معنی ولادت است. ولادت خورشید [مهر یا میترا] که رومیان آن را ناتالیس انویکتوس یعنی روز تولد مهر شکست‌ناپذیر می‌نامند...^۱ و به کتاب آثارالباقیه نیز استناد شده که... نام این روز میلاد اکبر است و مقصود از آن انقلاب شتری است. گویند در این روز نور از حد نقصان به حد زیادت خارج می‌شود و آدمیان نشو و نما آغاز می‌کنند و پری‌ها به ذبول و فنا روی می‌آورند...^۲ و به نقل از فرهنگ دهخدا... یلدا لغت سربانی است به معنی میلاد عری و چون شب یلدا را یا میلاد مسیح تطبیق می‌کرده‌اند، از این رو بدین نام نامیده‌اند باید توجه داشت که جشن میلاد مسیح که در ۲۵ دسامبر تثبیت شده طبق تحقیق، در اصل جشن ظهور میترا بوده که مسیحیان در قرن چهارم میلادی آن را روز تولد عیسی قرار دادند. یلدا اول زمستان و شب آخر پاییز است که درازترین شبهای سال است و در آن شب یا نزدیک بدان، آفتاب به برج جدی تحویل می‌کند و قدام آن را سخت شوم و نامبارک می‌انگاشتند. در بیشتر نقاط ایران در این شب مراسمی انجام می‌شود شاعران زلف یار و هم‌چنین روز هجران را از حیث سیاهی و درازی بدان تشبیه کنند و از شعرهای برخی از شاعران مانند سنائی، معزی، خاقانی و سیف افرنکی رابطه بین مسیح و یلدا ادراک می‌شود. یلدا برابر شب اول جدی و شب هفتم دی ماه جلالی و شب بیست و یکم دسامبر فرانسوی است.

در کتاب آئین‌ها و جشن‌های کهن در ایران امروز گاه در مورد اجرای امروزمین مراسم به نکاتی پرداخته شده که جالب است و زاویه‌ای از آنچه را که در این آئین‌ها می‌گذرد و کمتر کسی متوجه آنست ارائه می‌دهد. نظیر اینکه در این روزگار برای برافروختن آتش «نه الاغ و چارواداری به آسانی یافت می‌شود و نه جنگل بانان اجازه کندن بته می‌دهند، برای سده‌سوزی، بایستی همزم را

۱. به نقل از جهان فیروزی، تألیف دکتر بهرام فره‌وشی، انتشارات کاویان، چاپ دوم ۱۳۶۴، ص ۲.

از فاصله‌های دور با وانت و کامیون آورده^۱ یا «... حاشیه کورنشینان برای استفاده از ریشه نمناک، بوته [مراد بوته خار است] را از روی زمین قطع کرده و مقطع ریشه را شکافته و تخمه هندوانه‌ای در آن می‌نشانند. تخمه هندوانه از تغذیه ریشه خار رشد می‌کند و هندوانه‌ای می‌دهد شیرین»^۲ و گاه از انجام سنت‌هایی بسیار کهن یاد می‌شود نظیر گستی بستن یا «آئین تازه کردن» زردشتیان در «پیر چک‌چکو» که طی آن رشته‌ای که از ۷۲ نخ پشمی تابیده شده و سیله مؤید به دور کمر افراد بسته می‌شود و یادآور این شعر حافظ است:

به باغ تازه کن آئین دین زردشتی

کنون که لاله برافروخت آتش نمرود

در کتاب مباحثی چون «پیوند جشن‌ها و آئین‌های کهن» با اسطوره‌های دینی، گاه‌شماری و جشن‌ها، فصل‌ها و آغاز سال، سال کبیسه، پیدایش نوروز، تکنولوژی صنعتی و جشن‌ها، مراسم نوروز، روایت‌های اسلامی درباره نوروز، میرنوروزی، چهارشنبه‌سوری، جشن تیرگان و جشن مهرگان، سده و سده‌سوزی در کرمان، جشن سده و کیش زردشتی، آئین‌های سالانه در قره‌کلیسا، آئین قالی‌شوین در مشهد اردهال و مطالعاتی بسیار در خور توجه وجود دارد و نمکی از جداییت بر همه نوشته‌های دکتر روح‌الامینی پاشیده شده آن‌چنان که هر کس کتاب را آغاز کند بی‌وقفه تا پایان می‌خواند. حق یارش باد که مقبلی دلنشین در این زمینه فراهم ساخته است و در تلاش آن نهایت دقت و امانت از حیث منابع به کار گرفته است، چه نویسنده به ذکر مراسم به کنهائی نپرداخته است بلکه از منابع معتبر نیز در نگارن سود جست است. که ایامش چون جشنها به کام باد.

شیراز ۷ دیماه ۱۳۷۷